

РОЗДІЛ 3. ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА. ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Галина МОРОЗ

ORCID: 0000-0003-3058-939X

ПЕРЕРобКА ТА УТИЛІЗАЦІЯ ВІДХОДІВ ВІЙНИ В УКРАЇНІ: ЕКОЛОГО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

DOI: 10.15330/apiclu.70.3.1-3.12

УДК 349.6: 504.06

Постановка проблеми. Повномасштабне збройне вторгнення РФ на територію нашої держави обумовило, крім іншого, виникнення ряду нових екологічних загроз та викликів, один із яких – проблема переробки та утилізації т.з. «відходів війни».

У вузькому розумінні їх можна ототожнювати із «відходами від руйнувань», під якими, виходячи із положень чинного законодавства, слід розуміти частини (уламки) пошкоджених (зруйнованих) об'єктів, а також матеріали чи предмети, що були всередині або поряд з такими об'єктами у момент пошкодження (руйнування) та/або виконання робіт з демонтажу та які повністю або частково втратили свої споживчі властивості і не можуть у подальшому використовуватись за місцем їх утворення чи виявлення. За визначенням О.В. Тарана, у даному випадку йдеться про відходи, що утворилися у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд, об'єктів незавершеного будівництва внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, аварій, катастроф, пожеж, стихійних лих та інших небезпечних подій або проведення робіт з ліквідації їх наслідків [1, с. 80].

Однак у широкому розумінні мова йде про набагато більш масштабне явище: пошкоджені та/або покинуті транспортні засоби, військова техніка і інше обладнання, уламки боєприпасів, медичні та інші відходи, які утворилися внаслідок ведення бойових

дій. На думку С.О. Синчанського, під «відходами війни» загалом слід розуміти будь-які матеріали, речовини чи предмети, утворені внаслідок воєнних дій, руйнування, пошкодження або знищення об'єктів інфраструктури, техніки, майна тощо під час збройних конфліктів, які втратили первинну функцію та повинні бути вилучені з місця їх утворення для подальшого управління (збір, транспортування, оброблення, відновлення або видалення) [2, с. 302].

Ще у довоєнний час поточна ситуація щодо поводження з відходами в Україні фахівцями оцінювалася як надзвичайна, а в умовах війни відбувається постійне зростання кількості відходів від руйнувань та ведення бойових дій, які, з одного боку, істотно відрізняються від відходів «мирного часу» за своїм складом та становлять підвищену небезпеку для здоров'я людей і довкілля, а з іншого – потребують спеціального управління (поводження), що відрізняється від режиму, встановленого для відходів «мирного часу».

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Правові аспекти управління (поводження) з відходами війни неодноразово розглядалися у публікаціях українських науковців та практиків (Анісімова Г.В., Гафурова О.В., Єрмоленко В.М., Духневич А.В., Трегуб О.А., Алмаші І.М., Синчанський С.О. та ін.).

Проте на даний час дана проблема переробки (утилізації) таких відходів далека від свого вирішення, оскільки відсутні як належне правове регулювання відповідних відносин, так і комплексні державні програми чи наукові дослідження із цих питань. Наявні ж публікації з даної тематики переважно мають фрагментарний характер, містять окремі пропозиції та рекомендації щодо управління відходами війни.

Метою даної статті є розгляд еколого-правових аспектів питань переробки і утилізації відходів війни в Україні, а також пошук шляхів їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. Однією із найбільш масштабних реформ в Україні у галузі екології вважається прийняття реформаторського Закону України «Про управління відходами», що закріпив правові, організаційні та економічні засади діяльності щодо поводження з відходами для запобігання їх негативному

впливу на здоров'я людей та навколишнє природне середовище [3].

Зміни правового регулювання поводження із відходами в Україні передбачали імплементацію у національне законодавство положень низки Директив ЄС із даного питання (про відходи; про захоронення відходів; щодо промислового забруднення (у частині спалення відходів); про упаковку та відходи упаковки; про батареї та акумулятори; про відходи електричного та електронного обладнання; про відходи видобувної промисловості; про транспортні засоби з відпрацьованим ресурсом; про одноразовий пластик) [4]. Прийняття ряду додаткових законодавчих актів із даного питання передбачила «Національна стратегія управління відходами до 2030 року» (про захоронення відходів; про управління відходами видобувної промисловості; про побутові відходи та ін.) [5]. А об'єктивним підґрунтям для впровадження вказаного правового регулювання була загалом невтішна ситуація із утилізацією відходів в Україні, що дедалі все більше набувала ознак екологічної катастрофи: так, станом на 2021 рік, в Україні перероблялося лише 7% побутових відходів, в той час, як 90% – спрямовувалося на звалища і полігони, кількість яких сягала майже 6 000, а їхня загальна площа становила близько 9 000 га. На відміну від країн Європи, де перероблялося мінімум 40% відходів, в Україні майже не застосовувалися відповідні технології переробки, натомість десятиліттями діяла система «закопування» відходів [4].

Описану вище ситуацію значно погіршили уже згадувані «відходи війни», адже через військові дії в Україні знищено чи пошкоджено десятки населених пунктів, включаючи тисячі будівель та споруд. Так, за офіційними даними, обсяг відходів руйнації в Україні через російську військову агресію складає біля 7,5 млн. метрів кубічних, включаючи тисячі тонн бетону, цегли, інших матеріалів зовнішнього та внутрішнього оздоблення, уламки інженерних мереж, санітарно-технічних приладів, побутових речей тощо. Крім будівель, знищено понад 200 тисяч легкових і вантажних транспортних засобів, а також накопичено вже понад 325 тисяч тонн відходів знищеної військової техніки [6]. При цьому вказані відходи перетворюються на додаткове джерело

забруднення довкілля, оскільки містять небезпечні елементи (зокрема це стосується уже заборонених азбестовмісних матеріалів) та токсичні речовини (залишки палива, рештки штучних матеріалів, вибухових речовин та ін.) [7]. Як відзначають фахівці, тисячі ворожих танків і бронемашин забруднювали та забруднюють ґрунти паливно-мастильними матеріалами, а після їх знищення – продовжують завдавати шкоди вже як металобрухт, отруюючи навколишнє середовище важкими металами та продуктами горіння [8].

Оскільки військові дії на території України тривають, то і надалі збільшується кількість відходів від руйнувань, які за своїм складом істотно відрізняються від звичайних будівельних відходів та становлять підвищену небезпеку для здоров'я людей і довкілля [9, с. 77-78]. При цьому остаточні висновки про реальні масштаби руйнувань та обсяги відходів війни можна буде здійснити лише після повного завершення бойових дій та деокупації усіх українських територій, бо ситуацію на окупованих територіях оцінювати можна лише приблизно.

Однак уже зараз необхідним є вжиття комплексу організаційних, правових, економічних та інших заходів для подолання проблеми «відходів війни» («військового сміття», «відходів від руйнувань»).

Певні кроки у вказаному напрямку уже здійснено.

Так, Постановою Кабінету Міністрів України від 27.09.2022 року № 1073 затверджено «Порядок управління відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків» [10], яка визначає механізм управління «відходами війни» з метою запобігання та зменшення їх негативного впливу на навколишнє природне середовище та здоров'я людини.

Незважаючи на критику первинної редакції даного нормативного акту у фахових публікаціях (наявність ряду внутрішніх суперечностей, неузгодженості із положеннями діючого Закону України «Про управління відходами» (так, даний «Порядок» було прийнято раніше, ніж набув чинності вказаний Закон) та ін.), за-

твердження на підзаконному рівні правил поведження із відходами від руйнувань стало відправною точкою для створення нормативно-правової основи управління даним специфічним видом відходів, що невідомий законодавствам більшості інших держав [11, с. 17-18].

Відповідно до даного нормативно-правового акту, у тих місцевостях, де це можливо, розпочалися роботи щодо очищення відповідних територій від відходів війни (воєнних відходів). Однак при цьому виникає ряд проблемних моментів, які потребують якнайшвидшого вирішення:

- забезпечення неухильного додержання спеціальних вимог законодавства щодо ліквідації відходів від спричинених війною руйнувань при розчищенні територій (збирання відходів та їх сортування), перевезення від місця утворення до об'єктів поведження з відходами або місць тимчасового зберігання, їхнє оброблення або перероблення [7].

Ключовим при цьому, з нашої точки зору, є посилення інституційної спроможності держави забезпечити належний контроль (нагляд) за дотриманням відповідного законодавства. Адже, як вказується у літературі, і до початку повномасштабної війни в Україні у принципі не існувало ефективної системи щодо управління та поведження з відходами [9, с. 80]. Водночас на сьогодні виникають додаткові виклики, оскільки є необхідність забезпечити дотримання спеціальних вимог щодо розміщення місць тимчасового зберігання відходів війни, винятків з правил щодо отримання дозволів на здійснення операцій з оброблення таких відходів та їх обліку, особливостей управління небезпечними компонентами у складі таких відходів (азбестовмістні матеріали, залишки боєприпасів тощо) та ін. [11, с. 19]. Зокрема, крім іншого, актуальним є питання недопущення незаконних махінацій у даній сфері, зокрема змішування «звичайних» побутових чи будівельних відходів із «воєнними».

- законодавче запровадження вимог щодо забезпечення максимально можливого ступеня переробки та повторного використання «військового сміття».

Очевидно, в умовах війни наша держава не має достатніх фінансових і технічних ресурсів для самостійного вирішення

проблеми утилізації всього обсягу відходів війни в Україні, однак міжнародний і європейський досвід свідчать про можливість зменшити відповідні витрати за рахунок отримання вигоди від повторного використання окремих видів відходів війни, зруйнованих об'єктів та майна [12].

Прикладом вказаного може бути відбудова європейських міст після Другої світової війни, коли неушкоджену цеглу та інші конструкції застосовували повторно, а будівельне сміття подрібнювали для використання у бетонних розчинах [12]. Інший приклад – сучасні законодавства ряду європейських держав (Данія, Нідерланди, Німеччина) безпосередньо зобов'язують використовувати при будівництві певний відсоток продукції з переробленого сміття чи закріплюють прямі заборони звозити на полігони придатні до переробки будівельні відходи [12].

Як вказується у літературі, поводження з відходами руйнування, які становлять більшість від відходів війни, можливе у двох напрямках: повторне використання при будівництві нових об'єктів інфраструктури або захоронення [2, с. 300-301]. Враховуючи обсяги таких відходів Україні та загальну ситуацію із їх захороненням, можемо стверджувати, що альтернативи їх повторному використанню просто немає.

- створення сприятливих умов для впровадження технологій щодо повторного використання перероблення відходів війни [12].

Як уже вказувалося, в Україні, у порівнянні з західними державами, у принципі вкрай обмежено здійснюється переробка відходів. Відповідно, для практичного впровадження принципів «циркулярної економіки» необхідно усунути об'єктивні перешкоди щодо впровадження ефективної моделі управління та поводження з усіма видами відходів, включаючи «воєнні». Мова йде, зокрема, про такі чинники, як:

а) відсутність розвинутої спеціалізованої інфраструктури і сучасних технологій для сортування, транспортування, зберігання, обробки та утилізації складних потоків відповідних відходів, відповідно – вони переважно вивозяться на полігони або тимчасові ділянки [9, с. 82-83]. Відтак, у короткостроковій перспективі постає питання про залучення іноземних компаній, які уже воло-

діють відповідним досвідом та технологіями, для здійснення найбільш невідкладних робіт щодо утилізації відходів війни. Позитивними прикладами вказаного може бути залучення ізраїльської компанії GreenMix чи французької Neo-Eco для переробки військових відходів на Київщині [13, с. 13]. Окремо слід наголосити на необхідності розвитку державно-приватного партнерства у сфері переробки (утилізації) відходів війни;

б) відсутність належної нормативно-правової бази щодо поводження з відходами війни.

Існуюче законодавство у принципі містить значні прогалини в частині комплексного регулювання питань поводження з будівельними відходами як найбільш наближеним видом відходів «цивільного» походження, а також не закріплює стандарти якості та безпечності будівельних матеріалів із вторинної сировини [9, с. 82-83].

Що ж стосується правового регулювання поводження із відходами воєнного походження, то висувуються пропозиції у рамках Закону України «Про управління відходами» закріпити основні вимоги щодо поводженням із ними, в т.ч.: види операцій з управління такими відходами, вимоги щодо розміщення місць їх тимчасового зберігання, порядок їх обліку та отримання дозволів на здійснення операцій з їх оброблення, особливості управління небезпечними компонентами у складі відходів від руйнувань, повноваження органів місцевого самоврядування у сфері управління цими відходами та ін. [11, с. 19];

в) відсутність дієвих фінансово-економічних механізмів для стимулювання сортування, повторного використання та перероблення відходів (включаючи відходи війни), відтак – на сьогодні відповідна діяльність є економічно не вигідною [9, с. 82-83].

На протигагу вказаному, у ряді країн світу переробка подібних відходів є досить прибутковою діяльністю, а тому у більшості країн Європи рівень їх переробки чи повторного використання досить високий (так, у Нідерландах переробляється близько 90% будівельних відходів, у Данії – 81 %, у Великобританії – 45%). При цьому, крім простої заборони звалищ відходів, відбувається також «апелювання» до економічних інтересів суб'єктів господа-

рювання, оскільки встановлена вартість вивезення та складування відходів значно перевищує вартість їх переробки; відповідно, багатьом забудовникам економічно вигідніше витратити кошти, час та зусилля на переробку та утилізацію будівельних чи інших подібних відходів, ніж вивозити їх на звалище. Інший приклад – з метою збереження природних ресурсів та стимулювання повторної переробки будівельних відходів у Великобританії запроваджено додатковий податок на застосування природного заповнювача («первинної сировини») для бетонних розчинів [13, с. 6].

Безперечно, в умовах діє воєнного стану на території нашої держави ми можемо вести мову про пріоритет суспільних (державних) інтересів над інтересами приватних осіб [14, с. 103] та врегулювання проблеми «відходів війни» (військового сміття, відходів від руйнувань) шляхом застосування засобів владного впливу, зокрема встановлення системи заборон і зобов'язань, а також юридичної відповідальності за їх порушення. Однак, як вказує В.В. Костицький, у багатьох випадках коріння екологічних проблем міститься у свідомості людей та у сфері економіки; відповідно – вирішення екологічних проблем неможливе без чіткого визначення місця і ролі економічних інтересів людей, їх синхронізації із екологічними імперативами. Тому важливим завданням є перейти від переважно адміністративних до переважаючих економічних методів управління природоохоронною діяльністю, в т.ч. – запровадження системи економічних засобів забезпечення охорони довкілля [15, 170-175]. В свою чергу, на думку В.Л. Бредіхіної, на сьогодні актуальними економічними та фінансовими інструментами реалізації державної екологічної політики є екологічна модернізація виробництва, врегулювання ставок екологічного податку та платежів за спеціальне природокористування, стимулювання суб'єктів господарювання, які здійснюють скорочення викидів, зниження показників енерго- та ресурсоемності тощо [16, с. 148].

Таким чином, на сьогодні необхідним є запровадження системи економічних (матеріальних) стимулів у сфері охорони довкілля, у даному випадку – при поводженні із відходами війни.

Висновки. Повномасштабне російське збройне вторгнення на територію нашої держави обумовило виникнення ряду еколо-

гічних загроз, одна із яких – проблема переробки та утилізації «відходів війни». При цьому під «відходами війни» слід розуміти будь-які об'єкти та речовини, які утворилися внаслідок воєнних дій в результаті руйнування або пошкодження об'єктів інфраструктури, техніки чи іншого майна, що більше не можуть використовуватися за призначенням та повинні бути вилучені з місця їх утворення.

На сьогодні масштаби руйнувань в Україні та обсяги утворень відходів війни є безпрецедентними для країн Європи періоду після Другої світової війни. Вказане істотно ускладнює і до цього надзвичайно складну ситуацію в нашій державі щодо управління відходами.

Для подолання вказаної проблеми необхідно:

- забезпечення неухильного додержання спеціальних вимог законодавства щодо ліквідації спричинених війною руйнувань при розчищенні територій (збирання відходів та їх сортування), перевезенні відходів війни від місця утворення до об'єктів поводження із такими відходами або місць їх тимчасового зберігання, їхньому обробленні або переробці;

- закріплення у законодавстві вимог щодо забезпечення максимально можливого ступеня переробки та повторного використання відходів війни;

- створення сприятливих умов для впровадження технологій щодо повторного використання та перероблення відходів війни (залучення іноземних компаній, які володіють засобами і технологіями переробки (утилізації) відходів війни та мають досвід відповідної діяльності; створення належної нормативно-правової бази щодо поводження з відходами війни; запровадження фінансово-економічних механізмів щодо стимулювання повторного використання та перероблення відходів війни).

1. Таран О.В. *Поняття «відходи від руйнувань» за законодавством України. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2025. Випуск 90, частина 3. С. 74-81.*
2. Синчанський С.О. *Правовий режим відходів війни, що утворилися внаслідок воєнних дій в Україні. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2025. Випуск 89, частина 2. С. 299-305.*

3. *Про управління відходами: Закон України від 20 червня 2022 року № 2320-IX.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text>
4. Євстігнеєва О. У фокусі індексу реформ: реформа управління відходами. Що зміниться в Україні? Вокс Україна. URL: <https://voxukraine.org/u-fokusi-indeksu-reform-reforma-upravlinnya-vidhodamy-shho-zmynitsya-v-ukrayini>
5. Кравченко О. П'ять пріоритетів для реформи сфери управління відходами. Реанімаційний Пакет Реформ. URL: <https://rpr.org.ua/news/5-priorytetiv-dlya-reformy-sfery-upravlinnya-vidhodamy-olena-kravchenko/>
6. Ефективне управління відходами. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України – офіційний сайт. <https://mepr.gov.ua/diyalnist/reformy/efektyvne-upravlinnya-vidhodamy/>
7. Нессонова О. Члени УКМ продовжують вивчати наслідки катастрофи на Каховській ГЕС. Українська кліматична мережа. URL: <https://ucp.org.ua/?p=9124>
8. Спустошені землі. Якою буде природа України після війни. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/extra/mwu5sxghvc/ukraine_war_damaged_nature
9. Сафранов Т., Приходько В., Корбут М. Особливості поводження з відходами будівництва та зносу в регіонах України. Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Екологія. Публічне управління та адміністрування». 2024. № 2. С. 75-84.
10. Порядок управління відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.09.2022 року № 1073. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2022-%D0%BF#Text>
11. Трегуб. О. Правові аспекти управління відходами від руйнування будівель та споруд, що утворюються внаслідок бойових дій. *Law State Technology*. 2023. № 4. С. 16–22.
12. Іванюта С. Про організацію поводження з відходами, що утворилися внаслідок війни. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-03/waste-of-war_pdf.pdf. С. 1-4.
13. Аналіз проблеми переробки відходів від руйнувань: воєнний вимір / Ореханова Ю. Амбросова А., Таран К.: Електронно-друковане видання. Кривий Ріг, 2023. 32 с.

14. Анісімова Г.В. *Забезпечення безпеки довкілля, життя та здоров'я громадян в умовах воєнного стану: еколого-правові аспекти. Проблеми законності.* 2022. Вип. 157. С. 93-115.
15. Костицький В.В. *Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища).* К.: ІЗП і ПЗ, 2003. 772 с.
16. Бредіхіна В.Л. *Платність спеціального природокористування як інструмент забезпечення збалансованого використання природних ресурсів. Проблеми законності: зб. наук. праць / відп. ред. А. П. Гетьман.* Харків: Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2022. Вип. 157. С. 147-163.

Галина МОРОЗ. Переробка та утилізація відходів війни в Україні: еколого-правові аспекти.

Дана стаття присвячена розгляду еколого-правових аспектів питань переробки і утилізації відходів війни в Україні, а також пошуку шляхів їх розв'язання.

Повномасштабні збройні дії на території України обумовили виникнення проблеми переробки та утилізації «відходів війни». Під такими відходами загалом слід розуміти будь-які об'єкти та речовини, які утворилися внаслідок воєнних дій в результаті руйнування або пошкодження об'єктів інфраструктури, техніки чи іншого майна, що більше не можуть використовуватися за призначенням та повинні бути вилучені з місця їх утворення. Однак найчастіше їх ототожнюють із відходами від руйнувань, тобто залишками зруйнованих або пошкоджених об'єктів житлової чи іншої інфраструктури, які складають більшу частину відходів війни.

На сьогодні обсяги утворень відходів війни є безпрецедентними у порівнянні із періодом мирного часу, що істотно ускладнює і до цього надзвичайно складну ситуацію щодо управління відходами в нашій державі. Для подолання вказаного необхідно:

- забезпечення неухильного додержання спеціальних вимог законодавства щодо ліквідації спричинених війною руйнувань при здійсненні управління відходами війни;
- закріплення у законодавстві вимог щодо забезпечення максимально можливого ступеня переробки та повторного використання відходів війни;
- створення сприятливих умов для впровадження технологій щодо повторного використання та перероблення відходів війни (залучення іноземних компаній, які володіють досвідом, засобами і технологіями переробки (утилізації) відходів війни; створення належної нормативно-правової бази щодо поводження з відходами війни; запровадження фінансово-економічних механізмів щодо стимулювання повторного використання та перероблення відходів війни).

Ключові слова: екологічне законодавство, екологічна безпека, охорона довкілля, екологічний контроль, механізм правового регулювання, економіко-пра-

вовий механізм, поводження з відходами, управління відходами, відходи війни, відходи від руйнувань, переробка відходів, «циркулярна економіка».

Halyna MOROZ. Processing and disposal of war waste in Ukraine: environmental and legal aspects.

This article is devoted to the consideration of environmental and legal aspects of the processing and disposal of war waste in Ukraine, as well as the search for ways to solve them.

Full-scale military operations on the territory of Ukraine have led to the emergence of the problem of processing and disposal of «waste of war». Such waste should generally be understood as any objects and substances that were formed as a result of military operations as a result of the destruction or damage of infrastructure, equipment or other property that can no longer be used for their intended purpose and must be removed from the place of their formation. However, they are most often identified with waste from destruction, that is the remains of destroyed or damaged residential or other infrastructure, which make up the bulk of war waste.

Today, the volume of war waste formation is unprecedented compared to the peacetime period, which significantly complicates the already extremely difficult situation with regard to waste management in our country. To overcome the above, it is necessary:

- to ensure strict compliance with special requirements of the legislation on the elimination of war-caused destruction when managing war waste;
- to enshrine in the legislation requirements for ensuring the maximum possible degree of processing and reuse of war waste;
- creation of favorable conditions for the implementation of technologies for the reuse and processing of war waste (involvement of foreign companies that have experience, means and technologies for processing (disposal) of war waste; creation of an appropriate regulatory framework for the management of war waste; introduction of financial and economic mechanisms to stimulate the reuse and processing of war waste).

Keywords: environmental legislation, environmental safety, environmental protection, environmental control, legal regulation mechanism, economic and legal mechanism, waste management, waste management, war waste, destruction waste, waste processing, «circular economy».